

Єлизавета Роговська

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто поняття «патріотична свідомість» як складовий компонент суспільної свідомості. Обґрунтовано соціокультурний та аксіологічний підходи, які забезпечують єдність структурних компонентів патріотичної свідомості майбутнього вчителя музики. Виявлено, що перспективність окреслених підходів пов'язується з їх багатомірністю та певним універсалізмом, що дозволяє, з одного боку, вивчати явища з погляду закладених у них можливостей задоволення потреб людей, а з іншого – вирішувати завдання гуманізації суспільства.

Ключові слова: *патріотична свідомість майбутнього вчителя музики, соціокультурний підхід, аксіологічний підхід.*

Україна проходить складний шлях державницького і громадянського становлення. При цьому суспільство, незважаючи на тяжкі випробування намагається утримувати в полі уваги пріоритети освіти. Майже кожен четвертий українець – учасник, суб'єкт освітнього процесу. Значущість освіти в ХХІ столітті, яке, насамперед, буде століттям конкуруючих науково-освітніх систем, визначається тим, що саме ця галузь формує головне національне багатство будь-якої країни – людський капітал. Водночас надзвичайно важливо, входячи в європейський і світовий освітній процес, у тому числі й через Болонську угоду, зберегти і примножити на сучасній технологічній основі кращі надбання національної, української педагогіки. Світова тенденція до глобалізації не повинна знівельювати національні особливості, зокрема – освітньо-наукові.

Але слід зазначити, що брак протягом більш як десятиріччя виробленої цілісної державної програми національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління згубно відбився на значній частині останнього. Ось чому в «Загальнодержавній програмі підтримки молоді на 2004–2008 роки», затвердженій Законом України від 18 листопада 2003 р. № 1281–IV, сказано наступне: «Для України одним із найважливіших завдань є громадянське, національно-патріотичне виховання дітей та молоді...». «Основними напрямками виконання Програми є: ...сприяння вихованню патріотизму, розвитку духовності, моральності дітей та молоді, організації їх змістовного дозвілля, що передбачає: сприяння утвердженню у свідомості молодих людей притаманних Українському народові моральних цінностей; ...вихованню любові до Батьківщини; ...пропаганду

культурних цінностей Українського народу...». «В результаті виконання Програми очікується: утвердження почуття патріотизму та національної самосвідомості» [1].

Таким чином, з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних умов виникає потреба побудови нової системи в площині поєднання освіти, культури, духовності із збереженням ціннісних орієнтацій та критеріїв. На нашу думку, в Україні патріотизм повинен бути введений в ранг національно значимої і об'єктивно необхідної цінності, оскільки являє собою одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями.

Вітчизняні та зарубіжні філософи – В. Бичко, В. Бойко, Р. Бобков, Л. Бублик, С. Горбачев, В. Городинський, Б. Грушин, Л. Губернський, О. Забужко, В. Каширін, П. Копнін, А. Костяєв, Г. Кочкалда, М. Мокляк, І. Надольний, Л. Рощин, П. Сапегін, С. Сорокин, О. Спіркін, І. Стогній, В. Шинкарук та інші, у своїх працях приділяли велику увагу сутності такого поняття, як «патріотична свідомість». Представлені дослідження, присвячені аналізу патріотизму і патріотичної свідомості як його структурного елементу, розглядають певні аспекти патріотичної свідомості, процесу його формування й розвитку. Виходячи з аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених з проблематики дослідження, можна стверджувати, що, патріотична свідомість є складовою суспільної свідомості, яка в свою чергу є сукупністю ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відтворюють суспільне буття, вони вироблені людством у процесі освоєння природи і соціальної історії.

У своєму дослідженні ми зупинимося на соціокультурному та аксіологічному підходах, які, на наш погляд, якомога повніше забезпечують органічну єдність усіх структурних компонентів патріотичної свідомості майбутнього вчителя музики.

Суспільну сторону людського буття досліджують різноманітні науки – історія, політологія, правознавство, мистецтвознавство, етика, естетика, соціальна психологія тощо. Кожна з них аналізує і вивчає суспільство власними специфічними методами, досліджуючи окрему сторону соціальної реальності.

Суспільство – це особлива соціокультурна реальність, яка потребує окреслення специфічних методів осягнення своєї сутності. Дослідження структури патріотичної свідомості та підвалин ефективного формування означеного феномену засвідчує необхідність виокремлення спеціальних підходів у сфері осмислення природи його змісту.

Соціокультурний підхід є синтетично-акумуляючим, оскільки він репрезентує реальне суспільне буття етносу у його підставах для нормального життя, з одного боку, і задоволенні цих підстав – з іншого.

Перспективність соціокультурного підходу М. І. Лапін пов'язує з

його багатовимірністю та певним універсалізмом, оскільки він дає змогу поєднати цивілізаційний та формаційний підходи. Як вважає науковець, даний підхід поєднує усталені компоненти (антропологічні, етнічні, культурні) людської історії, до яких звертається цивілізаційний підхід, та мінливі (соціальні, особистісні), на яких концентрує увагу формаційний [2, с. 4].

Соціокультурний підхід М. І. Лапін конкретизує у вигляді декількох принципів, які допомагають сформуванню уявлення про суспільство як цілісну соціокультурну систему і чіткіше осмислити проблеми соціокультурної трансформації, а також окреслити важливі характеристики патріотичної свідомості особистості:

1) Принцип людини активної (*homo activus*) є вихідним в соціокультурному підході; він близький загальнофілософському принципу діяльності, але специфічний тим, що акцентує увагу на багатовимірності людини як біо-соціо-культурної істоти і на елементах структури особистості як суб'єкта дій, а сама дія суб'єкта розуміється як компонент взаємодії з іншими суб'єктами, як та що має значення для них і виконує певні функції щодо всіх суб'єктів взаємодії; тим самим, принцип *homo activus* одночасно є і принципом людської взаємодії як найпростішого, або родового соціокультурного явища.

2) Принцип взаємопроникнення культури і соціальності стверджує наявність цих двох вимірів у будь-якій людській спільності, постійний їх взаємозв'язок і взаємовплив, але при цьому жодна з них не зводиться до іншого і не виводиться з нього. Принцип антропосоціетальної відповідності означає сумісність особистісно-поведінкових характеристик цього суспільства (як єдності культури і соціальності). Відомі два основних способи досягнення такої сумісності і, відповідно два типи суспільства: в «традиціоналістському суспільстві» характеристики людини повинні відповідати сформованим соціетальним структурам, які обмежують або закривають простір для порушуючих традиції ініціатив індивіда (принцип закритості); в «ліберальному або сучасному суспільстві» пріоритет віддається свободам і відповідальності людей, які прагнуть таким чином змінити усталені структури, щоб вони відповідали зростаючим потребам і здібностям індивідів і їх колективів, відкривали простір для цілераціональних інновацій (принцип відкритості).

3) Принцип соціокультурного балансу означає динамічну рівновагу між культурними та соціальними компонентами як умова стійкості суспільства; інакше кажучи, функції, структури і процеси суспільства забезпечують балансує задоволення суперечливих потреб, цінностей, інтересів суб'єктів діяльності, які входять у це суспільство [2, с. 6].

Ідея соціокультурного підходу пов'язана з іменами О. Конта і М. Вебера, які проаналізували культурні закономірності функціонування і розвитку суспільства через уявлення про людину як передусім культурну

істоту. Значний внесок у розвиток соціокультурного підходу зробив П. Сорокін. Він провів чіткий аналіз «родової структури» соціокультурних явищ і підсумував тріаду «особистість, суспільство і культура як нерозривна тріада», обґрунтував аспекти досліджуваного явища: 1) особистість як суб'єкт взаємодії, 2) суспільство як сукупність індивідів, які взаємодіють з його соціокультурними відносинами і процесами, 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють взаємодіючі індивіди і сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення. Не один з членів цієї нероздільної тріади (особистість, суспільство, культура) не можуть існувати один без двох інших» [3, с. 218].

У культурологічних джерелах культурна традиція визначається як явище духовного життя, важливий елемент суспільної й національної свідомості, який забезпечує самоідентичність культури конкретного народу за будь-яких змін у морально-нормативній сфері життя суспільства. Культурна традиція об'єднує усі сторони життя конкретного народу в неповторно-змістовну цілісність.

Отже, людина, народжується у конкретному культурно-історичному просторі, який здійснює значний вплив на формування ціннісних пріоритетів її картини світу і образу життя. Здійснюючи вибір ціннісних орієнтирів і способів взаємодії з соціокультурним оточенням, вона включається в культуротворчу діяльність свого народу.

Так, використання соціокультурного підходу в контексті формування патріотичної свідомості майбутнього вчителя музики передбачає необхідність формування ціннісно-сміслового та відповідального відношення до дійсності. Спираючись на вчення про цінності він обумовлює об'єктивний зв'язок людини з культурою через систему цінностей. Це бере свій початок від розуміння природи і людини як найвеличніших цінностей та бажання жити в гармонії з навколишнім середовищем, слідуючи його законам і представляє собою охоплення проявів професійної діяльності особистості педагогів, педагогічних процесів та явищ.

Таким чином, даний підхід поєднує історико-психологічне і соціокультурне тлумачення досліджуваного феномену, підкреслює інтерес до проблеми соціалізації в історії, культурі, мистецтві, педагогіці тощо. Ця точка зору виходить з положення про людину як частину культури.

Звертаючись до наступного, аксіологічного підходу, ми виходимо з думки про те, що самостійність культури народу – родовий процес його самовизначення, самопізнання. Відчуття культурної спільноти – одне з фундаментальних умов спроможності нації. Патріотична свідомість майбутнього вчителя музики, яка розглядається крізь мозаїку культури національного, полягає в специфіці втілення в конкретних формах традиції загальнолюдських універсалій.

Аксіологічний рівень аналізу патріотичної свідомості є важливою передумовою існування та розвитку української національної культури за часів глобалізації. Наше дослідження базується на положенні про нормативно-ціннісну зумовленість становлення й розвитку патріотичної свідомості. Адже позитивна роль ціннісних орієнтацій у досягненні високого рівня патріотичної свідомості особистості цілком очевидна. У зв'язку з цим конструктивна роль аксіологічних систем (сукупності норм, цінностей, переконань, ідеалів та ін.) у формуванні патріотичної свідомості, на наш погляд, є досить виразною.

Аксіологічний підхід дозволяє, з одного боку, вивчати явища з погляду закладених у них можливостей задоволення потреб людей, а з іншого – вирішувати завдання гуманізації суспільства. Як зазначають науковці П. Ігнатенко [4], В. Іздебська [5], В. Крижко [6], Р. Скульський [7], він притаманний гуманістичній педагогіці, що розглядає людину як вищу цінність суспільства й самоціль суспільного розвитку.

Аксіологія – філософська дисципліна, яку Б. Ананьєв визначає як науку про цінності життя й культури, що досліджує важливі сторони духовного розвитку суспільства й людини, зміст внутрішнього світу особистості та її ціннісні орієнтації [8].

Оскільки національна культура є аксіологічним за своєю сутністю і виявами феноменом буття, то й зміст поняття «патріотична свідомість майбутнього вчителя музики» можна розкрити й адекватно вписати в систему гуманітарного знання лише з урахуванням трактування цього феномену як ціннісного за своєю сутністю явища. За словами С. Бойко, українську національну культуру можна розглянути як систему, в якій уієрархізовано універсальні, традиційні, фундаментальні (базові), конкретно-історичні та екзистенційно-особистісні цінності, що становлять цілісну нормативно-ціннісну «тканину» та мотиваційно-сміслову реальність національного буття [9]. Автор підкреслює, що українська національна культура як ціннісно-смістова реальність у значенні аксіологічного феномена має власну морфологію (побудову), яка є відображенням діалектики, історичного становлення й функціонування колективної свідомості та ціннісних відношень історичного суб'єкта до світу (а також їх реальних форм, таких як ментальність, етнопсихологічний склад, міфологія та ідеологія). Саме ці феномени колективної та індивідуальної свідомості є стійкими ціннісними формами взаємин людини і буття. Змістом цих феноменів свідомості є різні ціннісні стосунки: естетичні, релігійні, політичні, правові, етичні та ін. [9].

У межах нашого дослідження вартісною є думка С. Бойко щодо християнства та історичної долі українського суспільства як системоутворюючих факторів виникнення цілісної аксіосфери української національної культури. Автор наголошує, що становлення й упорядкування цілісної української аксіосфери було зумовлено як

специфікою утвердження християнства, так і національно-визвольною боротьбою українського народу (ці суспільно-історичні процеси забезпечили системність ціннісно-сислової реальності національного буття й упорядкували саме становлення аксіосфери як єдності універсальних, традиційних, конкретно-історичних і особистісних цінностей, надавши цьому процесові чіткої історико-логічної інтенції – не змінювати фундаментальних значень, аксіологічного змісту і смислу базових цінностей української культури [9].

Виходячи з даного судження, одними головних принципів української національної культури є християнство, гуманізм і демократизм, що якомога повно відповідають специфіці патріотичної свідомості. Так, християнство забезпечує якість абсолютності функціональним моральним цінностям – цінностям Бога, Добра і Зла, Свободи й Справедливості, Обов'язку і Відповідальності, Краси й Любові та ін. Гуманізм визнає людське життя як найвищу цінність буття, утверджує високе суспільне покликання людини, цінність і унікальність її як особистості, обстоює права людини на свободу, щастя, власність, відсутність експлуатації, розвиток усіх здібностей. Демократизм як універсалія національної культури в конкретно-історичній формі входить до різних світоглядних побудов, серед яких центральною стає ідеологія.

Таким чином, резюмуючи можна стверджувати, що у системі базових цінностей української культури закладено могутній антикризовий, творчо-стабілізуючий потенціал, який можна використати в сучасних умовах для подолання багатьох кризових суспільних явищ, для зміни ставлення суспільства до окремої людини, для підвищення людської гідності та ролі особистої відповідальності за долю своєї країни й цілої цивілізації. Отже, формувати патріотичну свідомість особистості майбутнього вчителя музики неможливо без врахування системи базових цінностей української культури як цілісного феномена, що охоплює ретроспективу і сучасність.

Як висновок зазначимо, що виділені підходи до розгляду поставленої проблеми є основною методологічною установкою й інтенцією суспільствознавчого дискурсу про патріотичну свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua/news.php3?3703>. – Назва з екрану.
2. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры [Електронний ресурс] / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – Режим доступу : <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/01/19/0000202512/001.LA.PIN.pdf>. – Назва з екрану.

3. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество / П. Сорокин. – М. : Наука, 1992. – 278 с.
4. Ігнатенко П. Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем / П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1(14). – С. 118–123.
5. Іздебська В. Ціннісні орієнтації особистості в контексті духовного світу студентства / В. Іздебська // Рідна школа. – 2002. – № 4. – С. 17–19.
6. Крижко В. В. Соціально-психологічні та аксіологічні фактори громадянського становлення вчителя / В. В. Крижко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць / ред. кол. Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – Київ – Запоріжжя, 2000. – Вип. 19. – С. 14–19.
7. Скульський Р. П. Вивчення пріоритетних цінностей молоді та їх урахування в процесі виховання майбутніх учителів / Р. П. Скульський // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка. – К., 1997. – С. 200–202.
8. Аксиологические приоритеты в сфере образования и воспитания (история и современность) / под ред. З. И. Равкина. – М. : ИТОП РАО, 1997. – 370 с.
9. Бойко С. М. Дослідження української національної самосвідомості: аксіологічний підхід [Електронний ресурс] / Світлана Миколаївна Бойко // Мультиверсум. Філософський альманах / гол. ред. В. В. Лях. – К. : Центр духовної культури, 2005. – Вип. 46. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Boyko.htm.